

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 34, Şubat 2019, s. 323-339

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4827>

Dr. Öğr. Üyesi Hasan KARAKÖSE

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
hkarakose@ahievran.edu.tr

OSMANLI YÖNETİMİNDEKİ YEMEN'DE İNGİLİZ SİYASETİ (BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA KADAR)

Özet

Yemen, Memlukler'den önce mahalli idareciler tarafından idare edilirdi. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı 1517'de fethi ile Yemen, Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Yemen'in Osmanlı hakimiyetine girdiği sıralarda, bölgede Portekizli korsanlar tehlikesi vardı. Portekizlilerin bölgeye tamamen yerleşmesi durumunda Yemen ve Arap Yaraparımadası ticari ve dini bakımdan tehlikeli bir sürece girebilirdi. Osmanlı Devleti böyle bir ortamın oluşmasına imkan vermemek için, Yemen'e hakim olmuş ve muhtemel tehlikeyi bertaraf etmiştir. Coğrafi ve dini bakımdan farklılıkların bulunduğu Yemen'e Osmanlılar tam anlamıyla 1539 tarihinde hakim olmuştur. Fakat Zeydiye mezhebini temsil eden imamlar yaklaşık bir asır Yemen'de bölgesel isyanlarını devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti gereksiz yere gücünü tüketmek istemediğinden 1635'den 1849 tarihine kadar kuzey kesimler ve Şeyh Said bölgeleri hariç, geri kalan kısımları mahalli Zeydi imamların idaresine terk etmiştir. 1839 tarihinde Aden'in İngilizler tarafından işgali ile Osmanlı idarecileri bölgede siyasi değişiklik yapmanın gerekli olduğunu görerek, Yemen'e tamamen hakim olma siyaseti izlemeye karar vermişlerdir. Bu siyasete engel olan en önemli unsur ise İngilizler idi. Makalede 1839'dan Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Yemen'de Osmanlı-İngiliz siyaseti ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Yemen, İngilizler, Aden, Zeydiye İmamları,

BRITISH POLITICS IN THE YEMEN IN THE OTTOMAN ADMINISTRATION (TO THE END OF THE FIRST WORLD WAR)

Abstract

Yemen was ruled by local administrators before the Mamelukes. The conquest of Yavuz Sultan Selim in 1517 in Egypt, Yemen, entered the Ottoman domination. At the time when Yemen entered Ottoman rule, there was the danger of Portuguese pirates in the region. In case of settlement Portuguese fully into the region, Yemen and the Arabian Peninsula could enter a commercially and religiously dangerous process. Ottoman State to prevent the formation of such an environment, it dominated Yemen and removed the potential danger. Geographical and religious differences in Yemen, The Ottomans were literally mastered in 1539. However, imams representing the Zaydiye sect continued their regional uprisings in Yemen for nearly a century. The Ottoman State did not want to consume its power unnecessarily, from 1635 to 1849 except for the northern sections and Sheikh Said regions the remaining parts of the local Zeydi has left the administration of imams. 1839 on the invasion of Aden by the British, seeing that it is necessary that the Ottoman administrators in the region of political change, they decided to follow the policy of dominating Yemen completely. the most important factor that hindered this policy was the British. The article deals with Ottoman-British politics from 1839 to the end of the First World War.

Key words: Ottoman Empire, Yemen, British, Aden, Imam of Zaydiye,

GİRİŞ

Yemen'de Memlukler hakimiyetinden önce bedevi kabile reisleri, fakihler, yerli hükümdarlar, bağımsız idareci olarak görev yaparlardı.(Akalin,2015:2) Osmanlı hakimiyetinden önce ise Memluklerin idaresinde bulunan Yemen, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Osmanlı idaresine geçmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi sırasında, Portekizli korsanlar Hindistan'a kadar ulaştıktan sonra Yemen'in liman şehirlerinden olan Aden'i almışlardı. Olayların Müslümanların aleyhine gelişmesi üzerine Osmanlı Devleti, Yemen Müslümanlarını ve Mekke'yi, Kızıldeniz'deki ticaret yollarını ele geçiren Portekizli korsanların Arap Yarımadası'nın güneyine yerleşmelerini, kuzeye ve iç kesimlere doğru ilerlemelerini önleme siyasetini izlemiştir.(Sırma,1986:376 Hüseyin Kamil, 2013:24 Yeşilyurt, 2018:61) Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi haberi Yemen'e ulaştığında idari görevde bulunan Memluk Çerkez Beyi Emir İskender,(Yeşilyurt, 2015:59) halkı San'a'da büyük bir camide toplamış ve padişah adına hutbe okutmuştur. Gelişen bu durumdan Yemenlilerin Osmanlı hakimiyetini benimsedikleri sonucu çıkarılmaktadır. (Sırma, 1986:376 Hüseyin Kamil, 2013:26) Fakat Emir İskender'in dışındaki Çerkez beyleri Osmanlı hakimiyetini tanımamış ve bağımsız kalmayı tercih etmişlerdir. (Yeşilyurt, 2015: 59-60)

1539'da Osmanlı Devleti Yemen'de tam hakimiyetini sağlayınca (Yeşilyurt, 2015:62-63) merkezden atanan valiler tarafından yönetilmiştir. Fakat Yemenli mahalli imamlar, şeyhler sık sık Osmanlı idaresine karşı isyan hareketlerinde bulunmuşlardır. Bunların ilki Kanunî Sultan Süleyman döneminde başlayan ve Yemen'in dağlık bölgesine hakim olan Zeydi imamlarından İmam Mutahhar tarafından başlatılmıştır. (Ahmet İzzet,1992:89 Yeşilyurt, 2015: 64) İmam Mutahhar giriştiği isyan sonunda San'a şehrini Osmanlılardan tekrar almıştır. Özdemiroğlu

Osman Bey elden çıkan yerleri Osmanlı idaresine kazandırsa da, Zeydi imamların devam eden ayaklanmaları üzerine 1635'ten 1849 tarihine kadar Yemen'in kuzeyi ve Şeyh Said bölgesi hariç (Akalin, 2015:3) tamamen mahalli idarecilere bırakılmıştır. Fakat bu zaman dilimi içinde Osmanlılar tarafından Kızıldeniz, tamamen bir Osmanlı gölü olarak görülmüştür. (Yeşilyurt, 2015:66-67) Bu süreç içinde yirmi kadar Zeydi imam tarafından idare edilen Yemen daha çok iç hesaplaşmalara sahne olmuştur. (Hüseyin Kamil, 2013: 24) Gelişmelerden anlaşıldığı gibi XVIII. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan ve güçlenen şeyh ve imamlar ülkenin iç taraflarına hakim olmaya başlayınca, Osmanlı yönetimi daha çok kıyı taraflarda yoğunlaşmıştır. (Karal, 1999: 234 Uçarol, 1987:275

1798'de Mısır'ın Napoleon Bonapart tarafından işgali ve daha sonra Mehmet Ali Paşa'nın buraya vali olarak atanması ile Osmanlı Devleti'nin Mısır ve Kızıldeniz ile ilişkilerinde zayıflama olmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki görevi sırasında 1835-1840 yılları arası Yemen'e kadar hakim olmuştur.1840'da Suriye ve Lübnan olaylarının patlak vermesi üzerine Mehmet Ali Paşa Yemen'i terk etmek durumunda kalmış ve idareyi yerel bir aileye bırakmıştır. İşte bu sırada idari boşluğu fırsat bilen İngiltere Aden'i işgal etmiştir.(Yeşilyurt, 2015:68-69)

1.Aden'in İngilizler Tarafından İşgalinden İkinci Abdülhamid'in Tahta Çıkışına Kadar Yemen'de Osmanlı-İngiliz İlişkileri

İngilizler ilk defa 1609'da Kızıldeniz'e gelmiş ve Aden'e çıkmışlardır. (Akalin, Aden Körfezi, 2015:56) İngilizlerin Aden ve Basra taraflarına asker göndermeleri ve askeri hareketlerde bulunmaları ise XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında olmuştur. (Akalin, Aden Körfezi, 2015: 56)

Napoleon Bonapart 1798 'de Mısır'ı işgal edince, İngiltere, Kızıldeniz ve Hindistan'ın tehlikeye girme ihtimaline karşılık bütün dikkatini bu bölgeye vermiştir. Bölgeye yerleşme bağlamında Maskat¹ Sultanı ile anlaşma imzalamış ve arkasından 1799'da Perim Adası'nı² işgal etmiştir.1800'de mahalli reisleri kandırarak Aden yakınlarındaki Abdeli³ bölgesini ele geçirmiştir. Bir yıl sonra San'a⁴ imamına hediye olarak 30.000 rupi değerinde şal, saten ve kumaş göndermek suretiyle Moha'da⁵ bir bahriye hastanesi açma imtiyazını elde etmiştir(1801). Ayrıca Abdeli sultanı ile yaptığı anlaşma sayesinde burada ticarethaneler inşâ etmiş ve bir Hristiyan mezarlığı açmıştır. (Akalin, Avrupalı Güçler,2015:63) Akabinde 1802 tarihinde Lahic (Lehic)⁶ sultanı ile bir anlaşma yaparak Aden'e gemilerinin girmesini sağlamış ve

¹. Arabistan Yarımadası'nın güney doğu sahilinde olup, eskiden beri denizcilikle uğraşan Umanlıların ticaret merkezidir. Halen Uman Sultanlığı'nın başşehridir. (Bilge, Maskat,2003:77-78)

².Aden'den kuzeye doğru denizden yetmiş mil mesafeden sonra Babülmendep denilen Yemen'in Şeyh Said sahili ile Afrika kıtasının girişinde bulunur. (Zühdü Efendi, 2013:39)

³. Abdeli kabile ismi olup 1800'lerde Lahic'te Fazl b. Ali Zeydi imamlara karşı mücadele etmiş ve bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Bu sultanlığa Lahic Sultanlığı denilmektedir. (-Sakkar, 2003:129)

⁴. San'a Kızıldeniz'den 170 km. içerde ve 2200 m. yükseklikte bir şehirdir. Kuruluşu Nuh tufanına kadar varmaktadır. Hz. Peygamber zamanında burası ve tüm Yemen Müslüman olmuştur. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı idaresine giren San'a 1918 senesine kadar Osmanlı hakimiyetinde bulundu. Halen Yemen Cumhuriyeti'nin başşehridir. (Bilge, San'a, 2009: 88-89)

⁵. Kızıldeniz'in doğusunda bir şehirdir.(Yeşilyurt,2015:43)

⁶. Güney Yemen'de Aden'in kuzeybatısında kıyıya yakın bir şehirdir. Günümüzde 10.000'i geçkin nüfusa sahip olan Lahic, Aden Limanı'nı Yemen'in diğer merkezlerine bağlayan yol üzerinde bulunmasından dolayı önemli bir yerleşim merkezidir.(Sakkar,2003:129)

kendisine hukuki zemin oluşturmuştur. (Develi,1993:459 Sakkar, 2003:129) Bu sıralarda Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Osmanlı Devleti’ne karşı tavır takınmasından yararlanmak isteyen İngiltere Aden şeyhini desteklemiş ve ona maddi destek sağlama sözü vererek himayesi altına almıştır. (Karal, 1987: 275 Uçarol, 1987:275)

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi 1838’de Osmanlı Devleti’nin izni ile Aden’de bir ticaret merkezi kurdu. İngilizlerin burada asıl amaçları Osmanlı Devleti’ne tabi, fakat fiili olarak Lahic Sultanlığı’na bağlı olan Aden’in iç işlerine karışmaktı. Nitekim İngilizler kendilerine ait bir geminin yağmalanması bahanesi ile Aden’i işgal ettiler. Sultan Muhsin b.Fazl İngilizlerle mücadeleye girişti fakat sonuç alamayınca, Aden İngilizler tarafından işgale uğradı. Aden’in işgali Hindistan-Süveyş deniz yolunu kontrol altında tutma, askeri avantajlar sağlamanın yanısıra Uzak-Doğu’dan gelip, Orta Doğu ve Avrupa’ya giden ticarî karayollarına sahip olmak bakımından çok büyük önem arz etmekteydi. (Akalın, Avrupalı Güçler,2015:63-64) Dolayısıyla ileride siyasi ve ticari gelişmeleri etkileyen en önemli olaylardan birisi, İngilizlerin Aden’i işgal etmesidir. (Akalın, Kuzey Yemen’de2014/1:884),

Sultan Muhsin, Aden’in işgalinden sonra 1843 ve 1844 tarihlerinde İngilizler tarafından iki defa anlaşma yapmak mecburiyetinde kaldı. Anlaşmalara göre İngilizler Aden’e tamamen egemen olacak ve sultanlar sadece iç işlerini yürütecektir. (Sakkar,2003:129) Böylece İngiltere bir taraftan Aden, Maskat, Lahic gibi kesimlere yerleşmesini sürdürürken bir taraftan da bölgedeki siyasi ve askeri varlığını güçlendirmiştir. (Akalın, Avrupalı Güçler, 2015:63-64) Bunlarla yetinmeyen İngiltere bu arada Moha’nın idaresini de tamamen ele geçirmiştir. (Akalın, Avrupalı Güçler,2015:64) Anlaşılan o ki, XIX. yüzyılın ortalarına doğru dünyanın en güçlü devletlerinden olan İngiltere, sömürgesi olan Hindistan ve Hint yolu üzerinde bulunan bölgelere yoğunlaşmış ve dünya siyaseti izlemeye başlamıştır. (Koloğlu, 1993:33)

Lahic Sultanlığı ilişkileriyle Aden hususunda siyasi kazançlar sağlayan İngiltere, gelişen bir başka fırsatı kendi lehine çevirmeyi bilmiştir. Bu yeni gelişen olay 1840’da Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin Yemen’den çekilmesi idi. İngilizler, Osmanlı hükümeti nezdinde Aden’e kömür deposu kurmak için girişimde bulundular. (Bostan, 2013:410) Osmanlı hükümeti tarafından izin verilmesi üzerine fiili ve hukuki olarak buraya yerleşmiş oldular.(Hüseyin Kamil, 2013: 24 Zühdü Efendi,2013:36 Yeşilyurt, 2015: 59) Osmanlı Devleti tarafından İngiltere’ye Aden’de kömür deposu kurma izninin verilmesi çok büyük bir hata olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti 1840’lardan itibaren İngiltere’nin siyasi muhalefetine ve askeri girişimlerine yeteri kadar cevap veremeyince, Yemen’de zayıflama sürecine girmiştir. (Sırma,1986:376-377) Bu zayıflamanın farkında olan Osmanlı Devleti 1848’den itibaren Yemen ile daha fazla ilgilenmeye başlamış ve Bağdat’ta Irak ve Arap Yarımadası’nın savunmasını üstlenen altıncı orduyu kurmuştur. Bu arada Yemen, Trablus (Libya) gibi yerlerde yeni ordular oluşturuldu.(Uçarol,1987: 276 Shaw, Kural Shaw,2006:119) Bir yıl sonra başarılı askeri hareketler düzenleyerek Yemen’i tamamen merkeze bağlamış ve San’a, Hudeyde⁷, Taiz⁸, Asir⁹ olmak üzere dört sancağa ayırdı (1849). Yeşilyurt,2015:69

⁷. Yemen Cumhuriyeti’nin Kızıldeniz kıyısındaki en önemli liman şehirlerinden birisidir. Aralık 1918’de Osmanlı hakimiyetinden çıkan şehir İngilizlerin eline geçmiştir. Bir müddet İngiliz baskısı altında kalan Hudeyde 1934’te yeniden Yemen’e katılmıştır. (Kurtuluş, 1998:299-301)

⁸. Taiz, San’a’nın 195 km güneyinde, Aden’in 140 km. kuzeybatısında,deniz seviyesinden 1400 m. yükseklikte bir şehirdir. Yemen’de bugün en büyük sanayi şehirlerinden birisidir. (Bostan, Taiz, 2010:448)

1840'lardan sonra İngiltere Yemenlileri Türkler aleyhine kışkırtmak için Scout adlı gemiyi Yemen kıyılarına göndermiştir. Halkın içine giren ajanlar Yemenli şeyhleri para ile kandırma, şeyhlerin ve vergi mükelleflerinin vergilerini vermemeleri, silah kaçakçılığı yanında isyancılara silah temin etme gibi bir çok propagandalar yapmışlardır.¹⁰ (Tahsin Paşa,1999:341-342) Ayrıca Osmanlı idarecilerinin çeşitli suçlardan dolayı tevkif ettiği şeyhlerin serbest bırakılması için Babiâli'ye nota vermekten çekinmemişlerdir.(Sırma,1986,s.379-380) İngilizlerin Yemen ve çevresinde Osmanlı'ya karşı başarılı olmasının en önemli sebeplerinden birisi İngiltere'nin Basra Körfezi etrafındaki Arap kabile reisleri ile iyi ilişkiler kurmasıdır. Hindistan yolunu güvence altına almak için Aden'i işgal eden İngilizler, Lahic Sultanı, Hadramut Şeyhleri, Maskat Sultanı, Kuveyt Sultanı, Bahreyn Adaları Sultanı, Hürmüz Boğazı ve Babülmendep Boğazı arasındaki bütün kabile reislerini himayesi altına almış, silah ve erzak yardımında bulunmuş ve onlardan hiçbir yabancı devleti aralarına sokmamaları konusunda taahhüt almıştır.¹¹ (Hülagu, 1995:141)

Yaptıkları faaliyetlerin kısa sürede faydasını gören İngilizler, Güney Arabistan'daki yayılma alanlarını daha da genişletmiş¹² (Sırma, 1986:380) ve Aden'den sonra Babülmendep Boğazı'ndaki Perim adasını işgal etmiştir.¹³ (Sırma,1986:376-378) Aden'in işgali İngilizlere için bundan sonra pek çok avantajlar sağlamıştır. Zira gelecekte Aden ve Perim adası Süveyş ve Mısır savunmasında bir hareket üssü olarak kullanılmıştır. (Adamof, 2000: 20) Daha sonra İngiltere, Taraz, Muhammara ve Hadramut şeyhleri ile ilişkiler kurmuş ve adı geçen bölgeleri himayesi altına almaya çalışmıştır. (Karal, 1987:275)

İngilizlerin bütün amacı Kızıldeniz ve Yemen'de oldukça fazla yerlere sahip olmaktır. Çünkü onlar Irak, Suriye, Hicaz ve Yemen'i sömürü kaynağı ve Hindistan yolu güzergahını da geçit yeri olarak görüyorlardı.. Bu durum Osmanlı Devlet erkanını son derece rahatsız etmiş fakat şartlar gereği yeterli girişimde bulunamamışlardır. Zira İngiltere'nin Aden'i işgal etmesiyle Arabistan'a ilk yabancı ayağı atılmış oldu ve kutsal toprakların savunmasında endişe verici bir durum ortaya çıktı.1861'de patlak veren Suriye ve Lübnan ayaklanmalarından tecrübe kazanan Osmanlı idarecileri dikkatlerini Arabistan ve Yemen taraflarına çevirme ihtiyacı hissetmişlerdir. İmamları ve şeyhleri itaatleri altına alarak yönetimde yeniden örgütlenme yoluna girmişlerdir. Siyasi, mali, idari ve sosyal alanlarda yeni kurumlar oluşturmuşlardır. (Yeşilyurt, a.g.e,s.69-70) Oluşturulacak kurumların başında hiç şüphesiz askeri yapılanma gelmekte idi.

Bu bağlamda İngiltere ve Fransa karşısında gücünü daha da sağlamlaştırmak isteyen Osmanlı yönetimi 1869'da Yemen'deki birliklerini Yedinci Ordu olarak yeniden düzenledi. (Stanford,2006:120) Şunu unutmamak gerekir ki, Yemen stratejik, jeopolitik ve ticari bakımdan önemli bir konumda bulunmaktadır. Özellikle Aden Körfezi'nden Kızıldeniz'e

⁹. Asir, Hicaz ve Yemen arasında dağlık bir bölgedir. 1871'de Ebvâ, Banu, Şehir, Gamid, Konfude, Mihail, Rical, Alam ve Sıbya olmak üzere yedi kazaya ayrılmıştır. İdare merkezi Ebvâ'dır. Asir (Saravat) dağ silsileleri ile ikiye ayrılmıştır. Birisi Tihame denilen ovalık sahil kesimdir. Diğeri ise dağlık Asir kısmıdır. (Tevfik, 1936:4)

¹⁰.İngiliz ve İtalyanlar, Yemen sahillerinde, Basra Körfezi'nde, Kızıldeniz'de ve Suriye sahillerinde önem vermiş ve kaçakçılığı artırmışlardı. Buralar silah ticaretinin merkezi olmuştu. Osmanlı hükümeti ismi geçen yerlerde gerekli önlemleri alıyor belirtilen sahillere gambotlar gönderiyordu. Fakat Gambotlar hem az hem de istenilen kapasitede gelişmiş olmadığından kaçakçı zambukları her zaman rahatlıkla külliyetli miktarda silahları dahile gönderebiliyorlardı.(Tahsin Paşa, 1999:345-346)

yapılacak bütün deniz ulaşımı Babülmendep Boğazı’ndan yapılmaktadır. Aden stratejik konumu yanında önemli bir ticaret merkezi olmasından dolayı her zaman Osmanlı -İngiliz rekabetine sahne olmuştur. (Uçarol, 1978: 276 Sırma, 1986: 376-377)

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngilizler ve Fransızlar Yemen’e misyonerler, seyyahlar ve ilim adamlarını göndermişlerdir. Bunlar Arapça öğrenerek Yemen halkını etkileme fırsatını bulmuşlar, onlar gibi giyinmiş ve onlar gibi hayat sürmüşlerdir. Osmanlı idaresine baş kaldırmaları için hilafeti Osmanlı devletinden alıp Araplara verme vaadinde bulunmuşlardır. (Sırma,1986: 378-379 Bolat, Ayaz, 2017:30) 1868 tarihinden önce İngiltere Kızıldeniz’in Afrika sahillerinde bazı adaları sahiplenmişti. Fransa da bölgedeki bazı yerleşim yerleri ve adalara sahip olma siyasetine girişmiş ve 1870’lerde Yemen’in güney batısındaki Babülmendep Boğazı’nda stratejik öneme sahip olan Şeyh Said’i¹⁴ kömür deposu yapmak bahanesi ile işgal etmiştir.(Sırma,1986,376-378-379) Fransa’nın bu tavrına Osmanlı Devleti itiraz edip, asker gönderince, Fransa buradan ayrılmak durumunda kalmıştır. (1871).

Batılıları bu gibi faaliyetlere sevkeden en önemli etken 1859’da yapımına başlanan Süveyş Kanalıdır. Kanal 1869 tarihinde açıldığında Fransa ve İngiltere Orta Doğu’daki kazanımlarını korumak amacıyla Akdeniz ve Kızıldeniz’e ilgileri daha da artmıştır.(Yeşilyurt,2015:72) Yapılması gereken Osmanlı Devleti’ni Yemen ve Arabistan’da zayıflatmak için isyanları başlatmaktı. (Stanford,2006:120) Osmanlı Devleti ise Süveyş Kanalı’nın açılmasına, Bahriye Nezareti’nin Basra Körfezi ve Kızıldeniz’e daha kolay ulaşacağı, Basra tersanesinin ıslahı, Kızıldeniz’de liman ve üslerin kurulması ile Arap Yarımadası’ndaki etkinliğini artıracacağı düşüncesi ile son derece olumlu bakmıştır. (Şenel, 2016:189-190)

Süveyş Kanalı’nın açılmasından sonraya denk gelen isyanlardan birisi Ayz oğlu Emir Muhammed’in Asir’de çıkardığı isyandır. Bu isyan için Tümen Kumandanı Redif Paşa ve yardımcısı Gazi Ahmet Muhtar Paşa emrinde on yedi tabur gönderildi. Yapılan seferde Emir Muhammed esir alındı ve Ebva, Asir ve San’a’yı alarak devlet otoritesini yeniden sağladı. Bu başarıdan dolayı Ahmet Muhtar Paşa Yemen valiliği ve komutanlığı görevine getirildi, Ahmet Muhtar Paşa, idari ve askeri teşkilatlanmalar yaptı. İdari teşkilatta Yemen’i Taiz, San’a, Asir ve Hudeyde olmak üzere dört sancağa, ayırdı. (Hüseyin Kamil, 2013:35) Başlattığı imar çalışmalarında ise San’a’da bir cami, bir kale ve imaret yaptırdı. San’a-Hudeyde arasında telgraf hattı döşetti ve bir matbaa kurdurdu.(Bostan,Yemen, 2013:410)

Osmanlı orduları Yemen’de hakimiyet sağlamaya çalışırken İngilizler Osmanlı ordularının ilerlemelerini durdurmak için San’a ve Yemen’in kuzeyine doğru hareket başlattı (1872). Yerel isyanları ortadan kaldırmak için uğraşan Osmanlı Devleti, İngiltere ile anlaşmak durumunda kaldı. Bu anlaşma ile İngiltere Yemen’in güneyindeki hakimiyetini garanti altına aldı ve bölgedeki dokuz kabile (Abdali, Fazli, Âmiri, Akrahî, Havsabî, Alevî, Suhayhî, Yaffasî, Avlakî) İngiltere etkisine girmiş oldu. Buna ilaveten İngiltere’nin 1882’de Mısır’ı işgali, Aden, Yemen ve Kızıldeniz’deki siyasi ve askeri gücünün artmasını garantilemiş oldu. (Ahmet İzzet,1992:89 Akalın, Avrupalı Güçler, 2015:64)Bu olaylardan iki yıl sonra 1874’de bazı kabileler tarafından küçük çaplı başlatılan isyan Vali Mustafa Asım Paşa tarafından önlendi, elebaşları yakalanarak hapsedildi ve Osmanlı hakimiyeti yeniden sağlandı.(Hasan Muhiddin, 2011:14)

¹⁴. Şeyh Said, Yemen’de Kızıldeniz’in sahile bakan kısmında yer alan bir yarımada olup, yakınında Babülmendep, Boğazı ve Perim Adası bulunmaktadır.(Akalın,2015:2)

2.İkinci Abdülhamid’in Tahta Çıkışından Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Yemen’de Osmanlı-İngiliz Siyaseti

1874’de Mustafa Asım Paşa isyancıları dağıtmış ve Yemen’e hakim olmuştu. Daha sonra göreve getirilen İsmail Hakkı Paşa asi elebaşılardan İmam Yahya’nın babası İmam Hamidüddin dahil on sekiz kişiyi salıvermesi sağlanan düzenin bozulmasına sebep olmuştur. Düzenin bozulmasında İtalyanların 1881’de İmam Hamidüddin ile işbirliğine girmelerinin ve destek vermelerinin önemli etkisi vardır. (Hasan Muhiddin, 2011:14-15) Yemen’de idârî ve siyâsî ortam bu durumda iken Zeydiler önemli bir muhalefeti oluşturmaktaydı. Kendilerini Hz. Hasan’ın oğlu Zeynelabidin’in soyundan kabul eden Zeydiler sünnilere ve Osmanlı Devleti’ne muhalif idiler. Bunlar Zeydî bir imamın idaresinde yaşamak istediklerinden 1889 tarihinde Osmanlı yönetimine karşı isyan ettiler ve isyanda daha çok kaçakçılık ve korsanlıkta elde ettikleri silahları kullandılar. Burada bir hususu belirtmekte fayda vardır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın sağladığı emniyet ve asayiş sayesinde Yemen’de yirmi yıla yakın huzur içinde güvenli bir ortam oluşmuştu. Fakat daha sonra gelen idareci ve memurların adaletli davranmaması ve devlet işinde yetersiz olmalarından dolayı Zeydiler kendi idarelerini kurmak istemiş ve 1889 tarihinde isyan çıkarmışlardır. Hicaz Valisi Ahmet Fevzi Paşa isyanı bastırmış ve Hudeyde, San’a ve Taiz’de yeniden güveni tesis etmiştir.(Bostan, Yemen, 2013:410 Hüseyin Kamil, 2013:35-36 Kayalı,1998:36 Yeşilyurt,2015:96)

İngiltere Aden Körfezi’nin önemli şehirlerinden olan Mukalla şeyhi ile 1888’de himaye anlaşması yapmıştı. Kızıldeniz, Maskat, Somali ilişkilerinde önemli bir konuma sahip olan Mukalla’nın İngiltere kontrolüne girmesi, onlar için önemli bir siyasi başarı idi. Aslında İngiltere Sultan Abdülmecid zamanından beri hem bölgedeki kabileler ile himaye anlaşması yapıyor, hem de Aden dışındaki arazilerde topografya çalışmaları yapmakla gelecekte yapması gereken siyasi hedeflerini belirlemeye çalışıyordu. (Akalin, Aden,2015:64)1839’da Aden’i alan İngiltere bölgede sürekli yayılma siyaseti izlemiş ve Birinci Dünya Savaşı başlarına kadar Arap Yarımadası’nın güney ve doğu kesimlerinden, Aden, Hadramut¹⁵ Sultanlığı, Umman (Maskat Sultanlığı), Kuveyt ve körfezdeki bazı adalar ve beylikler üzerinde etkin nüfuz sahibi olmuştur.(Erkal, 1978: 18)

Kızıldeniz sahillerinde ve Basra Körfezi taraflarında yaşayanlar geçimlerini korsanlık ve kaçakçılıkla sağlardı. (Akalin,Aden,2015:56) Özellikle Yemen, Maskat, Cibuti (Babülmendep’in Afrika sahilleri) taraflarında silah kaçakçılığı oldukça yaygındı. Osmanlı Devleti bunu önlemek için çok büyük mücadeleler vermiştir. (Akalin, Cibuti, 2005:656) Fransa ve İngiltere nezdinde girişimlerde bulundu fakat bir sonuç alamadı. Avrupalı büyük devletlerin isyancılara silah yardımı yapmaları, silah kaçakçılığını¹⁶ körüklemiş, Osmanlı Devleti’ne karşı yapılan isyanlarda kullanılan silahlar çoğunlukla bu yolla sağlanmıştır. (Akalin, Cibuti,2005:656) Ayrıca İngilizlerin Aden’i işgali ile başlattıkları tahrikleri sonucunda Yemen’de gittikçe artan huzursuzluk ortamı oluştu. Bunda Osmanlı Devleti’nin görevini yapmayan ve devlet aleyhine faaliyetlerde bulunan memurlarının Yemen’e sürgün olarak gönderilmesinin önemli etkisi vardır. Zaman zaman yapılmak istenen ıslahat hareketlerinin yeterince uygulanmaması bu huzursuzlukları artırmıştır.

¹⁵. Arabistan’da Yemen’in doğusunda bir memlekettir. (Schleifer,1987:56)

¹⁶.XIX. yüzyılın sonlarına doğru kaçak silahlar Marsilya üzerinden Cibuti’ye getiriliyor, buradan değişik yollarla Yemen’e ulaştırılıyor ve halk bu şekilde silahlandırılıyordu. (Akalin, Cibuti, 2005:657)

İmam Muhammed Hamidüddin vefat ettikten sonra yerine oğlu İmam Yahya geçti. İmam Yahya İngilizlerin etkisi ile halifelikliğini ilan etti ve resmi yazışmalarında “Emirü’l-Mü’minin” lakabını kullanmıştır. Zeydilere göre Sultan İkinci Abdülhamid Hz. Peygamber’in soyundan gelmediğinden gerçek halife olamazdı. (Hüseyin Kamil,2013:42) Yemen’de siyasi ve sosyal durum böyleyken 1895 tarihinde İmam Yahya tarafından başlatılan isyanı önlemek o kadar kolay olmadı. Zeydilerin geniş kapsamlı başlattıkları isyan ile Osmanlı ordusu San’a kentini kaybettiği gibi ordunun büyük bir kısmı esir düşmüştür.¹⁷(Hasan Muhiddin,2011:28-29) İsyancılar San’a- Hudeyde yolunu kesmiş ve San’a-Menaha arasındaki telgraf hatlarını tamamen tahrip etmişlerdir. Gelişen durum üzerine Medine’den askeri birlikler gönderildi¹⁸ (Kodaman,1993:124 Develi,1993:468 Hüseyin Kamil 2013:46-47 Bostan, Yemen, 2013:410 Yeşilyurt,2015:96-97) fakat gelen yardımın yetersiz kalması üzerine, Ahmet Fevzi Paşa İstanbul’dan yardım istemek durumunda kaldı. İstanbul’dan Hüseyin Hilmi Paşa’nın¹⁹ yardıma gelmesi ile (Yeşilyurt,2015:96) Osmanlı ordusu 100 tabura ulaştı. Böyle büyük bir kuvvet ile İmam Yahya isyanı ancak iki yılda önlenebildi ve Osmanlı ordusu San’a’ya yeniden hakim oldu. (Erkal, 1978:414-415 Hüseyin Hilmi, 2013:260) Zeydi İmamı Yahya’nın çıkardığı isyan Yemen’de Osmanlı otoritesini ciddi anlamda sarstı. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, bir dizi ıslahat kararları aldı. Yemen’de fakirlerin vergi yükünü hafifletme, okullar inşa etme, Yemen’e Arapça bilen memurların tayinleri (Bostan, Muhammed Hilal, 1982:305) gibi ıslahatların yapılması kararlaştırıldı. (Sert,2016:122) Padişah İkinci Abdülhamid Müşir Ahmed Feyzi Paşa’yı Yemen’e vali olarak gönderirken İmam Yahya ile iyi geçinmesi tavsiyesinde bulundu. Padişahın amacı Yemen’de huzur ortamı oluşturmaktı. Feyzi Paşa, Asir şeyhi dışındaki kabilelerin itaatini sağladı. Fakat İngiltere barış ortamına taraftar olmadığından Yemen’de sürekli olarak karışıklıkların çıkması için tahriklerde bulunmaktaydı. (Kodaman,1993:124) Bundan sonra 1911 tarihine kadar Osmanlı Devleti ile İmam Yahya arasındaki mücadeleler devam etmiştir.(Bayur,1991:198-19) İmam Yahya’nın başlattığı Zeydiler isyanları, Osmanlı Devleti’nin bölgede zayıflamasına ve Zeydîlerin güçlenmesine yol açtı. Artık Yemen ve Asir’de Osmanlı Devleti nüfuzunu göstermekte oldukça zorlanıyordu. (Kodaman,1993:123)

İmam Hamidüddin’in oğlu İmam Yahya’nın başlattığı isyandır. İkincisi ise, İngiltere ve İtalya tarafından desteklenen Seyit İdris²⁰ isyanıdır. (Hüseyin Kamil, 2013:3)

¹⁷. Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen’e gönderilirken, yanında ıslah heyeti ile birlikte gelmiş ve Yemen halkının Osmanlı Devleti’ne ısındırılması, halkın padişaha bağlılığının artırılması için düzenlemeler yapması istenmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, 1895 isyanını bastırdıktan sonra, Yemen’in dört vilayete ayrılmasını istemiş fakat hükümet tarafından uygun bulunmamıştır. Bunun dışında ehil olmayan veya görevini kötüye kullanan memurların görevlerine son vermiş, görevini hakkıyla yerine getiren memurların takdir edilmesi için de merkeze tavsiyelerde bulunmuştur. (Hüseyin Hilmi Paşa, 2013:262-265)

²⁰. Seyit İdris Fas’ta kurduğu İdrisiye tarikatını Sudan ve Mısır’da yaydıktan sonra XIX. yüzyıl sonlarında Asir’in güneyindeki Sıbya bölgesine gelip yerleşmiştir. Tahsilini Mısır’da Ezher’de tamamlamıştır. ((Tevfik, 1936:5) Önceleri Osmanlı Devleti’ne bağlılığını bildirmiş ve halka devlete itaat etmelerini istemiştir. Asir’de çoğu bedevi altmışa yakın kabile vardır. Bu kabilelere adaletle hareket edildiğinde, daima devletin yanında olmuşlardır. (Erkal,1978:394) İdris Sultan Abdülhamid zamanında sinsi ve kurnaz davranışı ile esas niyetini gizlemiş, sonraları bazı kabileleri yanına alıp güçlendikten sonra devlet işine, siyasi işlere karışmaya başlamıştır. Bu ortamdan faydalanmaya çalışan İngiltere’nin Osmanlı’ya karşı kıskırtma hareketleri ile Seyit İdris devlete kafa tutmaya kalkışmıştır..(Erkal,1978:394-395) Seyit İdris Asir’de güçlenince açıktan faaliyetlere başladıktan sonra siyasi işlere girmiştir bir taraftan halktan zekat toplarken diğer taraftan, İngiltere, İtalya ve Mısır’dan aldığı yardımlarla halkı silahlandırma girişiminde bulunmuştur. Bundan faydalanmaya çalışan İngiltere Osmanlı’ya karşı kıskırtma hareketleri ile Seyit İdris’i kullanmıştır. (Erkal,1978:394-395) Osmanlı hükümeti ancak 1907 tarihinden

1908'de Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrası İmam Yahya'nın Yemen'de sürdürdüğü isyanları fırsat bilerek (Tevfik,1936:7) Seyit İdris isyana kalkıştı. (Karal,1999:236) Asîrli ²¹ İdris daha 1909'da kendini Sıbya'da mehdî ilan etmiş (Yeşilyurt,2015:100) ve tüm Yemenlileri Osmanlı'ya karşı cihada davet etmişti. Yemen valisi İdris'in bildiri metinlerini İstanbul'a gönderdi ve tutuklanmasını istedi. Bu arada Mekke Emîri Şerif Hüseyin de Asîr'e adam göndererek İdris'in durumunu araştırdı. Hüseyin araştırma sonunda Yemen'de sivil ve askeri yetkililerin azlığını, dolayısıyla bu eksiklerin giderilerek kısa zaman içinde merkezi otoritenin güçlendirilmesini hükümetten talep etmiştir. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ise Şerif'e cevaben hükümetin İdris ile temasa geçmesi ve meseleyi dostça çözmesi hususunda teminat vermiştir. (Ahmet İzzet, 1992:90-91 Kayalı,1998:183) Bu arada Seyit İdris 60 bin asker ile Hudeyde üzerine harekatını başlatmıştır. (Karal,1999:236) Bâbîâli ilk önce İdris meselesini ciddi bir tehdit olarak görmemişti. Fakat bölgedeki diğer bilgi kaynaklarından gelen istihbarat haberleri durumun vehâmetini ortaya koymuştur. Hatta bu raporlara göre İdris hac mevsiminde Mekke'ye saldırıyı bile planlamaktaydı. Eğer böyle bir saldırı olursa Hicaz'ın güvenliği tehlikeye gireceği gibi yabancı güçlerin (İngiltere ve Fransa) bölgeye müdahalesi de söz konusu olabilirdi. (Yeşilyurt,2015:100) Önce Yemen valisi daha sonra da Asir askeri kuvvetler komutanı isyanın bastırılması için görevlendirildi. Fakat İkinci Meşrutiyet sonrası merkezin siyasi çalkantıda olmasından dolayı başarı elde edilememiştir. (Yeşilyurt,2015:100)

1909 tarihinde İkinci Meşrutiyet sonrası seçimlerin bitiminde Osmanlı Devleti geniş bir reform yapmaya karar verdi ve Yemen meselesinin çözümü için kurulan komisyon 7 Ağustos 1909'da meclise bir program sundu. (Kurşun,1992:57) Buna göre Yemen, kıyı bölgeleri hükümetin yönetiminde, iç kesimler ve dağlık bölgeler ise İmam Yahya'nın emrinde ve özerk bir konumda olacaktı. Ayrıca Yemen'e liyâkatlı memurlar atanacak, eğitimde gerekli düzenlemeler yapılacak, halkın adetlerine uygun hareket edilecek, vergi ıslahı yapılacak, tamamen bayındırlık hizmetlerine ağırlık verilecekti.(Zühdi Efendi,1328:1vd. Karal,1999:236-237) Ne yazık ki, alınan kararlar uygulamaya konulmadan Yemen'de isyanlar daha da artış gösterdi. Dahiliye Nazırı Talat Paşa olayların üzerine sert bir şekilde gidilmesine karar verdi ve sert önlemler aldı. (Kurşun,1992:58) Fakat,1910 yılına gelindiğinde İmam Yahya ve Seyid İdris, Osmanlı Devleti'ne karşı birleşerek isyana kalkıştılar. (Ahmet İzzet,1992:92-93) 1910 yılına gelindiğinde İmam Yahya ve Seyit İdris, Osmanlı Devleti'ne karşı birleşerek bağımsızlık isyanına kalkıştılar. (Tevfik, 1936:4 Ahmet İzzet 1992:92-93). Bu yılın sonuna doğru İmam Yahya Hudeyde ve San'a yolunu keserek isyanını sürdürdü. (Karal,1999:237)

İtibaren İdris olayının vehametini anlamış ve ordu göndererek uğraşmak durumunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi bölgedeki Sıbya ve Cizan'a asker sevkıyatı yapmış fakat bir sonuç alamamıştır. Osmanlı hükümet 1914'e kadar Ebva, Konfude hariç Asir'de hakimiyet kuramamıştır. (Erkal,1978:26-27)

²¹ Hicaz ile Yemen arasındaki kesimi içine alan Asir, coğrafi bölge olmaktan çok, burada yaşayan kabilelerde ismini almıştır. XVI. Yüzyılda Osmanlı idaresine geçen ve Yemen eyaleti içinde yer alan Asir, Vehhâbilîğin yerleştiği yerlerden birisidir. Osmanlı'ya karşı başlatılan isyanların ortadan kaldırılması için Mehmet Ali Paşa'nın gönderdiği ordular başarılı olamamıştır. 1840-1872 yılları arasında Osmanlı idaresi altında bulunmayan Asir, Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından Osmanlı idaresine katılmış ve Yemen vilâyetine bağlı mutasarrıflık haline getirilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Asir'de Ahmediyye (İdrisiyye) tarikatı faaliyetlere başladı. Tarikatın kurucusu Ahmet b. İdris'in torunlarından Muhammed b. Ali el-İdrisi Türklere karşı isyan hareketlerine başladı. Ahmed İzzet Paşa karşısında başarısız olması ve Ahmet İzzet Paşa'nın İmam Yahya ile anlaşması üzerine İdris 1915'de İngilizler ile anlaştı.(Halaçoğlu, 1991:482-483)

İmam Yahya’nın isyanı İstanbul basınında geniş yer buldu.(Kurşun,1992:58) Bunun üzerine Şubat 1911’de hazırlanan askeri birlik Ahmet İzzet Paşa’nın komutasında 4 Nisan 1911’de San’a’ya geldi. Ahmet İzzet Paşa halkın gönlünü okşayan konuşmalar yaparak, devlet ile halk ilişkilerini pekiştirmek istemiş ve hapishanelerde bulunan önemli şahısları serbest bırakmıştır. Bu sıralarda İtalyanlar Trablusgarp Savaşı’nı başlatmışlardı. Cephe genişlediğinden dolayı Ahmet İzzet Paşa İmam Yahya ile barış yapma taraftarıydı. Durumu İstanbul’a bildirdi. İstanbul hükümeti yapılacak anlaşmayı memnuniyetle kabul edeceğini bildirdi. (Tevfik, 1936:4 Ahmet İzzet 1992:92-93).Uzun müzakereler sonucu iki taraf 11 Ekim 1911’de iki taraf arasında Dean köyünde barış anlaşmasını imzaladılar.(Hüseyin Kamil, 2013:52 Kurşun, 1992:58 Erkal, 1978:415) Yapılan anlaşmaya göre; a) İmam Yahya, Osmanlı’ya karşı giriştiği hilafet davasından tamamen vazgeçmiştir. b) Hakimleri Zeydi imam Zeydiye mezhebi esaslarına göre tayin edecek, Osmanlı hükümeti de bunu onaylayacaktır. c) Zeydiye mezhebine göre istinaf mahkemesi kurulacaktır. d) Zeydi imamın vermiş olduğu kısas hükümlerini Osmanlı padişahı tasdik edecektir. e) Yemen’de Zeydiye mezhebinin dışında bulunan diğer mezheplerin davalarına bakan mahkemeler bulunacaktır. f) Osmanlı hükümeti İmam Yahya’ya yılda yirmi bin altın verecektir. g) İmam Yahya Osmanlı hükümeti aleyhine başka devletler ile işbirliğine girmeyecektir. h) Yerli kabileler İmam Yahya’ya karşı ayaklanırlar ise Osmanlı hükümeti İmam Yahya’ya yardım edecektir. (Bayur, 1991:45-47 Kayalı, 1999:181) İmam Yahya da Osmanlı Devleti’ne karşı Seyit İdris ile işbirliği yapmayacağına dair söz vermiştir. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı boyunca Yemen’de Seyit İdris’e karşı önemli bir kazanç elde etmiştir. (Sert,2016:122-123) Ahmet İzzet Paşa’nın İmam Yahya ile anlaşması üzerine Seyit İdris yalnız kaldı ve araları açıldı. (Ahmet İzzet,1992:103-105 Hüseyin Kamil, 2013:56-59) İmam Yahya ise Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar Osmanlı dostu olarak kalmış ve İngilizlerden gelen tekliflerin hiç birisini kabul etmemiştir. (Tanrıku,1965:69 vd. Hüseyin Kamil, 2013:52 Kurşun,1992:58 Erka,1978:415)

Seyit İdris’e gelince o da kendisinin halife olduğunu ileri sürmekteydi. Ona göre, Osmanlılar İkinci Meşrutiyet’i kabul etmeleri ile din değiştirip Hıristiyan olduklarını, bu bakımdan padişahın artık Müslümanların halifesi olamayacağını ve gerçek halifenin kendisinin olduğunu ileri sürmüştür. Bunun üzerine halk Osmanlı idaresine karşı ayaklanmış ve vergi vermek istememişlerdir.(Hüseyin Kamil, 2013:50) Seyit İdris, Şubat 1912’de İtalyanlardan silah ve cephane almaya başlamıştır. Hatta Trablusgarp’ta Osmanlı cephesini zayıflatabilmek için, Osmanlı yanlısı olarak cihad eden Şeyh Senûsî’ye “Türkler İslamiyet’e betbahtlık getirdikleri için” İtalyanlara katılmasını istemiştir. (Tevfik, 1936:7) Fakat Şeyh Senûsî Osmanlı karşıtı ve Müslümanların zararına olan bu teklifi ciddiye almamıştır.

Burada Yemen’de baş gösteren ve sık sık yaşanan isyanların sebeplerini belirtmemizde fayda vardır. Sebeplerin başlıcaları; idarecilerin ekonomik ve sosyal güvenlik alanlarında kendilerinden bekleneni verememeleri, kendi görüş ve anlayışlarına göre iş yapmaları, sonra gelen idarecinin bir öncekinin bıraktığı yerden devam etmemesinden dolayı başlatılan işlerin bitirilememesi olarak sıralayabiliriz.(Erkal, 1978:395) Yemen meselesinin çözümü için ise Yemen memurlarını ıslah etmek, Yemen’i üç vilayete bölerek liva ve kazaların sayısını artırmak, demiryolları yapmak, ziraat, ticaret ve sanayii geliştirmek, kahve üretimini teşvik etmek. Sahilleri iyi korumak ve silah, cephane girmesine imkan vermemek. Askeri kuvvetleri artırmak. şeyhler, fakihler ve, isyana kalkışanlara, maaş bağlananlara, uygun görevler vermek, yerli halktan kolordu oluşturmak, maliye ve adliye müfettişleri bulundurup, bunları Yemen’in her yerinde istihdam ettirmek gerekmektedir. (Ali Emiri,2007:85-90)

1870'lerden beri Yemen ile ilgilenen İtalya 1911'de Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'a savaş ilan etti. Bu yönleri ile İtalya ve Seyit İdris Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir cephe açma konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bunun için İtalya'dan yardım talebinde bulunan İdris'e kaçak olarak silah ve cephane yardımı yapılmış ve iki yüz binden fazla silah kabilelere dağıtılmıştır. İtalya Trablusgarp'ı işgale başladığında, İdris de Babülmendep, Şeyh Said, Konfude ve Hudeyde'ye saldırılara başlamıştır. (Hüseyin Kamil, 2013:56) Yemen'de ulaştırmanın yetersizliği, ikmal sıkıntısı, haberleşme güçlüğü gibi sebeplerden dolayı, düşmana karşı iki hareket alanı oluşturuldu. Seyit İdris'e karşı olan kuzeydeki hareket alanına Tihame, ve güneyde İngilizlere karşı oluşturulan alana da Taiz hareket bölgesi denildi. (Polat,2013:121 Yeşilyurt, Mark Sykes, 2018:360) Savaş boyunca İngilizler yerlerinden ayrılmadılar. Seyit İdris hem Türklere hem de İmam Yahya'ya karşı mücadelesini sürdürmüştür. Fakat İngilizlerin Seyit İdris'e her türlü yardımına rağmen Seyit İdris Türklere karşı üstünlük sağlayamadı. (Polat, 2013:120)

İdris,İtalyanların Trablusgarp Savaşı'nı kazandıklarında, kendisine yardım etmeyeceklerini anlayınca, İngiltere'ye yaklaşarak onunla anlaşma yolları arayışına girdi. Yapılan anlaşmaya göre İngiltere Osmanlı'yı Yemen'de zayıflatmayı ve Kızıldeniz'deki gücünü artırmayı hedeflemekteydi. İdris ise Osmanlıya karşı mücadelesini sürdürecekti, gerekirse Yemen'den çıkaracak, hatta Osmanlıyı erzaktan bile yoksun bırakacaktı. İngiltere bunun karşılığında İdris'in malik olduğu toprakları koruyacak, ayrıca mal, silah ve malzeme yardımında bulunacaktır. (Hüseyin Kamil, 2013:56-57) Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı'ya karşı İtalyanlar ile işbirliği yapan İdris, savaş yıllarında İngilizler ile işbirliğine girmiştir. (Polat, 2013:118)

Asir'de isyan başlatan Seyit İdris, Yemen Tihame Kuzey Cephesi ve Ebva Cephesi olmak üzere iki cepheden saldırıya geçmiştir. (Erkal,1978:396) Seyit İdris Yemen'deki Asir sancağında büyük bir güce sahipti ve bazen Osmanlı yönetimine itaat eder ve bazen de isyan ederdi. İsyanı sırasında Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve İmam Yahya'dan Osmanlılar destek almalarına rağmen İdris'e karşı üstünlük sağlanamamıştı. (Tefvik,1936:21,28) Bundan dolayı Harbiye Nezâreti onunla bir anlaşma yapma kararı almıştır (13 Mart 1913). Alınan bu karara göre; Seyit İdris, İmam Yahya'nın nüfuz alanına ve sınırlarına müdahale etmeyecektir. İdris,Osmanlı bayrağını kullanacak ve padişah adına hutbe okutacaktır. Hükümetin izni olmadan hiçbir yabancı ile anlaşma yapmayacaktır. İdris'in hakim olduğu bölgelerde Osmanlı idaresinin onayladığı şerh kanunlar uygulanacaktır. Toplanan vergilerden az bir kısmı İstanbul'a gönderilecek ve her iki taraf askerî işbirliği içinde ortak hareket edeceklerdir. Buna benzer şartların ileri sürüldüğü anlaşma görüşmeleri Birinci Dünya Savaşı çıkana kadar sürmüş fakat ortak bir anlaşma zeminine varılamamıştır. (Bayur,1991:204)

Birinci Dünya Savaşı başladığında İngilizler ile hareket eden Seyit İdris, askeri gücünü Aden ve Lahic'de yoğunlaştırmış ve İngilizlerden sağladığı gambotlarla Luhey'i denizden kuşatmıştır. Savaş sırasında İdris'in İngilizlerle işbirliği yaptığı ve askeri gücünü Müslümanlara karşı kullandığı haberleri yayılınca birçok kabile İdris'e desteklerini çekmişlerdir. Ayrıca İngilizlerin, Osmanlı hakimiyetinde bulunan Lahic'i almaları, kabileler arasında İslamiyet'in tehdit altında olduğu fikrini uyandırmış ve kabilelerin İdris'e yardım etmekten vazgeçmelerinde önemli etken olmuştur. (Sert,2016:128)

Birinci Dünya Savaşı'na karar verilip genel seferberlik ilan edildiğinde (2Ağustos 1914), Yemen seferberlik dışı bırakılmıştı. 4 Kasım 1914'de bir İngiliz gemisi Hudeyde'de iki Osmanlı

bandıralı iki mavnayı yakınca, 7. Ordu Yemen’de seferberlik ilan etti (Yeşilyurt,2018:359) Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngilizlerin sahilleri bombalaması ve yoğun baskıları sonucu Osmanlı kuvvetlerinde gıda sıkıntısı had safhada iken, Taiz’de İngilizler ile mücadele devam etmiştir. (Nizamoglu, 2015:119 Böyle bir ortamda Mahmud Nedim Bey İngilizlerin ve Şeyh İdris’in Yemen’deki girişimlerine karşılık, Taiz çevresi, Reda ve Aden taraflarındaki kabilelerin liderleri ile müzakerelerde bulunmayı ve onların desteğini almayı da ihmal etmemiştir. (Sert,2016:124)

İngilizler, 30 Nisan 1915’te Seyit İdris’e yapacakları yardımlar ve karşılığında İdris’ten beklentileri hususunda anlaşma yapmıştır. Ayrıca İngilizler, 1917 tarihinde İtalyanların Kızıldeniz’e girişlerini engellemek İdris ile anlaşma yapmışlardır. (Polat, 2013:118) İngilizler savaş boyunca Aden’den dışarı çıkmayarak ve burada kalmayı tercih etmişlerdir. Kızıldeniz ve Aden’in korunmasında daha çok Seyit İdris’i kalkan olarak kullanmışlardır. Savaş boyunca İngilizlerin Aden’de üçer bin mevcutlu bir İngiliz ve bir Hint bölüğü, bir sahra topçu alayı, üç yüz kadar hecinsüvar bölüğü ve altmış top kapasiteli ağır topçu alayı bulundurmışlardır. Ayrıca bin kişilik bir İngiliz ve bir Hint taburu ise Perim Adası’nda vardı. Bunların dışında İngilizler ile ortak hareket eden yirmi beş bin kişilik yerli kabile kesimi mevcuttu. Savaş boyunca her çeşit yokluk, giyecek ve erzak sıkıntısı gibi zor şartlara rağmen, İngilizlere karşı mücadele eden ordularımızın başarılı operasyonları kahramanlıkla sürmüştür. (Yeşilyurt,2015:110-111 Sert,2016:123)

Birinci Dünya savaşının ilk senesinde, önceleri birbirlerine düşman olan Seyit İdris ile Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti’ne karşı ittifak yapmış ve dost olmuşlardır. Bu iki dost İngilizlerden silah, para ve lojistik almak suretiyle Asir’e tamamen sahip olmak istediler fakat başarılı olamadılar.(Erkal,1978,:22)

Şerif Hüseyin 16 Haziran 1916’da isyan hareketini başlattığında İngiltere Hicaz cephesine ağırlık verdi. İngiltere Şerif Hüseyin’in başarısını sağladıktan sonra tekrar Asir’e yöneldi. 8 Temmuz 1916 tarihinde Yemen’in Kufuda limanını işgal eden İngilizler(8 Temmuz 1916) burasını Seyit İdris’e vermeleri gerekirken, Şerif Hüseyin’e teslim ettiler. Bu hareket karşısında Seyit İdris rahatsız oldu fakat İngilizlerin yardımına ihtiyacı olduğu için Kufuda’nın Şerif’e verilmesine itiraz edemedi. (Sert,2016:132) Böylece Şerif Hüseyin Yemen topraklarına kadar idari sahasını genişletmiş oldu. Bunun sonucunda Arap isyancılar Hicaz Demiryolu’nu kestiler ve Mekke ile Cidde’de bulunan Osmanlı birliklerini sardılar. Medine dışındaki tüm Hicaz bölgeleri isyancıların eline geçmesi sonucu Yemen ile bağlantılar kesildi (Stanford, 2006:384)

1917 yaz aylarında İngilizler Osmanlı yönetimindeki Hudeyde’ye harekât başlattılar fakat başarısız oldular. Aynı aylarda Seyit İdris de Abis’i almaya kalkıştı fakat o da hezimete uğradı. Bunun üzerine İngiliz ve Seyit İdris’in birleşik kuvvetleri Luhey bölgesine birkaç defa çıkartma yapmalarına rağmen her defasında hezimete uğradılar. Savaşın sonuna doğru Arap Yarımadası’nın büyük bir kısmı İngilizlerin eline geçmişti. Yemen bölgesi ise San’a merkez olmak üzere hala Osmanlı hakimiyeti altında bulunuyordu. (Polat,2013:12) 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes anlaşmasına karar verildiğinde İngiliz ve İdris güçleri başlattıkları saldırı girişimlerinin hiç birisinde her hangi bir sonuca ulaşamadılar (Sert,2016:133-134)

Mondros Andlaşması ile olayların İngiltere lehine gelişmesi üzerine, Mahmud Nedim Bey ve Ahmed Tevfik Paşa, ateşkes sonrası durumun İmam Yahya ile değerlendirmesini yaptılar. İmam Yahya kendisine zarar gelmemesi için Lahic’in İngilizlere bırakılması, buna karşılık

İngiliz ve Seyit İdris saldırılarının durdurulması, deniz yollarının açılması, muhtemel taarruzlara karşı önlem olarak silah ve cephanenin bir kısmının kendisine verilmesini talep etti. 7. Kolordu Kumandanlığı bunu kabul etti fakat 39. Tümen Komutanı Ali Sait Paşa silahların İngilizlere teslim edileceğini belirterek 9 Aralık 1918’de İngiliz kuvvetlerine teslim olmuştur. İdris ile mücadele eden 40. Tümen ve 7. Kolordu komutanları Ahmet Tefik Paşa ile Mahmud Nedim Bey 9 Kasım 1918 tarihinde kendilerine gönderilen telgrafın sahte olma ihtimaline karşı teslim olmamıştır. Haberin doğruluğunu anlamak için hükümetten yeni talimatın gelmesini ve İngilizlerin kendisine özel bir memur göndermesini istediler. Aden’in İngiliz valisinin 9 Kasım 1918 tarihli Sadrazam kararının doğruluğunu ispatlanması ile 7. Kolordu Komutanlığı ve 40. Tümen İngilizlere teslim oldu. (Sert,2016:134-135) Mahmut Nedim Bey, birkaç memur ve asker teslim olmayarak Yemen’de kalmış, diğerleri ise 25 Mart 1919’da Aden’de İngilizlere teslim olmuşlardır.²² Ayrıca 19 Ocak 1919’da Asir’de yapılan protokolla Türk birlikleri Kızıldeniz sahillerine, oradan da Mısır’a sevk edilmiştir. (Yeşilyurt,2015:110-111 Sert,2016:123 Sert,2016:135) Osmanlıların Yemen’den çekilmesi üzerine Aden bölgesi İngilizlere, San’a ve çevresi Zeydi Emirliği’ne, Asir ve Tihame bölgesi İdris’e ve diğer şeyhlere geçmiştir. Muhammed İdris’in 1923’te ölümünden sonra Hudeyde İmam Yahya’ya geçmiştir. Savaşın sona ermesi ile birlikte İmam Yahya, Mahmud Nedim Bey, Yemen’de kalan diğer memurlar ve askerler İmam Yahya tarafından kurulan bağımsız Yemen Devleti’nde önemli görevlerde bulunmuş ve 1926’da Türkiye’ye dönmüşlerdir.²³ (Sert,2016:135) İmam Yahya hayatının sonuna kadar, İngilizlerin himayesindeki Asir şeyhi ve Kral İbn Suud’a karşı ülkesini koruma siyaseti izlemiştir. Bunun için de İmam Yahya yönetiminde olduğu dönemlerde Kuzey Yemen’de dış dünyaya kapalı siyaset yürütmeyi tercih etmiştir. ²⁴ (Develi,1993:468) Yemen’de Osmanlı hakimiyeti fiilen Mondros Andlaşması ile son bulmuş, Lozan Andlaşması ile de Osmanlı toprağı olmaktan çıkmıştır.²⁵ (Bostan, Osmanlı Dönemi Yemen, 2013:413

SONUÇ

İngilizler 1609’da ilk defa Kızıldeniz’e gelmiş ve Aden’e ayak basmışlardı. Bu bölgeye asker göndermeleri ve askeri harekâta bulunmaları ise. XIX yüzyılın başlarında olmuştur. Bu tarihten sonra çok hızlı bir süreç içinde Maskat Sultanı ile anlaşma imzalamış Perim Adası’nı²⁶ işgal etmiş, Abdeli bölgesini ele geçirmiş, burada ticarethaneler açmış ve bir Hıristiyan mezarlığı yapmıştır. 1802 tarihinde Lahic sultanı ile anlaşma yaparak Aden’e gemilerinin girmesini garantilemiş ve kendine hukuki zemin oluşturmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Osmanlı Devleti’ne karşı tavır koymasından yararlanarak Aden şeyhine maddi destek sağlamış ve onu himayesi altına almıştır.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi 1838 yılında Osmanlı Devleti’nin izni ile Aden’de bir ticaret merkezi kurmakla Aden’in iç işlerine karışmaya başlamıştır. 1839’da Aden’i işgal etmesiyle Kızıldeniz’de deniz yolunu kontrol altında tutma siyaseti izledi. Bu bakımdan ileride siyasi ve ticari gelişmeleri etkileyen en önemli olay hiç şüphesiz İngilizlerin Aden’i işgal etmesidir.

²².Sert, Serap,a.g.m,c.IX.s.134-135

²³.Sert, Serap,a.g.m,c.IX.s.135-136

²⁴.Develi, Hayati, Kuzey Yemen, c.13, s. 468

²⁵.İdris Bostan, “Yemen (Osmanlı Dönemi), Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 43, Türkiye Diyanet vakfı Yayını, İstanbul 2013,s.413

²⁶.Aden’den kuzeye doğru denizden yetmiş mil mesafeden sonra Babülmendep denilen Yemen’in Şeyh Said sahili ile Afrika kıtasının girişinde bulunur. (Zühdü Efendi, 2013:39)

İngiltere bundan sonra Yemenlileri Türkler aleyhine kışkırtmak, halkın içine giren ajanlarla Yemenli şeyhleri para ile kandırma, silah kaçakçılığı yanında isyancılara silah temin etme gibi bir çok propagandalar yapmak, Osmanlı idarecilerinin çeşitli suçlardan dolayı tevkif ettiği şeyhlerin serbest bırakılması için Babîâli’ye nota vermek, Basra Körfezi etrafındaki Arap kabile reisleri ile iyi ilişkiler kurmak, Hindistan yolunu güvence altına almak için Lahic Sultanı, Hadramut Şeyhleri, Maskat Sultanı, Kuveyt Sultanı, Bahreyn Adaları Sultanı, Hürmüz Boğazı ve Babülmendep Boğazı arasındaki bütün kabile reislerini himayesi altına almak ve onlardan hiçbir yabancı devleti aralarına sokmamaları konusunda taahhüt almak gibi siyasetler uygulamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngilizler ve Fransızlar, Orta Doğu’nun diğer yerlerinde yaptıkları gibi Yemen’de de misyonerler ,seyyahlar ve ilim adamlarını göndermişlerdir. Bunlar Arapça öğrenerek Yemen halkını etkileme fırsatını bulmuşlar, onlar gibi giyinmiş ve onlar gibi hayat sürmüşlerdir. Osmanlı idaresine baş kaldırmaları için hilafeti Osmanlı devletinden alıp Araplara verme vaadinde bulunmuşlardır.

İngilizlerin Yemen ve çevresinde aktif siyaset izlemelerinin en önemli bir başka sebebi 1859’da yapımına başlanan Süveyş Kanalıdır. Kanal 1869 tarihinde açıldığında Fransa ve İngiltere Orta Doğu’daki kazanımlarını korumak amacıyla Akdeniz ve Kızıldeniz’e ilgileri daha da artmıştır.

İmam Yahya babasının ölümünden sonra 1895’te Osmanlı Devleti’ne karşı isyan başlattı. İki yıl süren bu isyanın bastırılmasından sonra son olarak 1911’de isyan başlatmıştır. İmam Yahya Birinci Dünya Savaşı çıkmadan Osmanlı ile anlaştı ve bundan sonra isyana kalkışmadı. Birinci Dünya Savaşı çıktığında ise Arap dünyasından Seyyit İdris ve Şerif Hüseyin isyanlarına devam ettiler. Zaten Birinci Dünya Savaşı başladığında Yemen’in Osmanlı Devleti ile ilişkileri kesilmişti. 1919’da Yemen’deki Osmanlı ordusu İngilizlere teslim oldu ve buradaki Osmanlı’nın dört yüzyıllık hakimiyeti son buldu.

Günümüzde çeşitli yönleri ile Arap dünyasını tenkit ediyoruz. Fakat tüm Orta Doğu’nun İngilizler kanalı ile elimizden nasıl çıktığını öğrenmeden ve derinlemesine incelemeyen, bir sonuca varmamız bizim için de en büyük yanlış olduğunu unutmamamız gerekir. Bundan yüz-yüz elli yıl önce Orta Doğu’yu Osmanlı’nın elinden parça parça koparanlar, bugün de aynı güçlerdir. Sadece sahnedeki aktörler değişmiştir. Türkiye dahil,tüm Orta Doğu idarecileri ve halkları buna bir son vermedikçe mutlu sona ulaşmak ihtimal dışıdır.

KAYNAKLAR

- Adamof, E.E,(2000), “Birinci Dünya Harbinden Önce Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasî Durumu”, Çev. Hüseyin Rahmi, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi, İstanbul, Şubat, 2000, S.37, s . 20*
- Ahmet İzzet Paşa,(1992), Feryadım, C. I, Nehir Yayınları, İstanbul
- Akalın, D. (2005), Kızıldeniz’de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığı’nın Yemen’e Etkileri ve Osmanlı Devleti”, *Tad, C.34, S.58, s. 656*
- Akalın, D. (2014), “Kuzey Yemen’de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)”,*Belgi, S. 7,Kış,s.884*
- Akalın, D. (2015) “Yemen’de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı Fransız Rekabeti (1868-1912)”,*Türk İncelemeleri Dergisi, XXX/1, s.2*

- Akalın, D.(2015), “XIX. Yüzyılda Aden Körfezi’nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti”, *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildirileri (04-05 2015)*, Denizli, s. 64
- Ali Emiri,(2007), *Yemen Hatıratı*, Çev. Yusuf Turan Günaydın, Hece Yayınları, Ankara 2007
- Bayur, Y.H. (1991) *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.I. Kısım I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.198-199
- Bilge, M. L.(2003),”Maskat” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, s.77-78
- Bilge, M. L.(2009) “San’a” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, s.88-89
- Bolat, B., Ayaz, R.(2017), “İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti’nin Yıkılış Sürecine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S. 61, s.30
- Bostan, İ.(1982), “Muhammed Hilal Efendi’nin Yemen’e Dair İki Layihası”, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul ,s.305
- Bostan, İ.(2010),”Taiz”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, C. 39, Ankara,s.448
- Bostan, İ.(2013), “Yemen (Osmanlı Dönemi)”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul ,s.410
- Develi, H.(1993), Kuzey Yemen, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.13, Çağ Yayınları, İstanbul
- Erkal, Ş.(1978). *Birinci Dünya Harbinde Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı (1914-1918)*, Genelkurmay Yayını, Ankara
- Hasan Muhiddin Paşa,(2011), Ah O Yemen, (1904 İsyanı) Hzrl: Cahit Kayra), *Tarihçi Kitabevi*, İstanbul,s.14-15
- Hülagu, M.(1995), İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.6, ,s. 141
- Hüseyin Kamil Efendi (Meşihat Şeyhi),(2013) *Yemen Hatıraları (1912-1913)*, Hzrl: Veyis Karabulut, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013
- İsmail Hakkı Tevfik, (1999),*1911 Asir İsyanı*, Çev. Ali Kemal
- Karal, E. Z. Osmanlı Tarihi, c. IX. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999
- Kayalı, H.(1998), *Jön Türkler ve Araplar*, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık(1908-1918), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

- Kodaman, B.(1993) 1876- 1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.12, Çağ Yayınları, İstanbul,s.123
- Koloğlu, O.(1993), *Bedevî, Lavrens, Arap,Türk*, Arba Yayınları, İstanbul
- Kurtuluş, R.(1998) “Hudeyde”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XVIII, Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul,s.299-301
- Nizamoglu, Y.(2015),” Birinci Dünya Savaşı’nın İslam Dünyası’na Etkileri”, *Köprü*, s.119
- Polat, Ü. G.(2013) “Osmanlı’dan Cumhuriyete Yemen İle İlişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20133 (2) :96,s.118
- Sakkar, Sami,(2003), “Lahic” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.27, Diyanet Vakfı Yayını, Ankara,s.129
- Sert, S.(2016), “Birinci Dünya Savaşı’nda Yemen, Osmanlı Devleti’nin Temsilcisi Mahmud Nedim Bey’in Faaliyetleri”, *Gazi Akademik Bakış*, C. IX. S.18, s.122
- Schleifer, J,(1987) “Hadramut” *Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi*, C. 5,Kısım I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 56
- Shaw, S. Shaw, E. K.(2006), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.2, Çev. Mehmed Harmancı, İstanbul,s.119
- Sırma, İ. S.(1986), “Yemen”, *İslam Ansiklopedisi*, C.13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,s.376-380
- Şenel, Ş.(2016), “19. Yüzyılda İngiltere’nin Basra Körfezi’ndeki Faaliyetleri”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı18, Yaz 2016,s.189-190
- Tahsin Paşa, (1999),*Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul s.341-342
- Tanrikut, A.(1965),Yemen Notları, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara
- Uçarol, R.(1987), *Siyasî Tarih*, Harp Akademileri Yayını, İstanbul 1987
- Yahya Y.(2013), “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast”, *Otam*, 34, s.260
- Yeşilyurt, Y.(2015), *Yemen Medeniyetler Beşiği kadim Bir Osmanlı Ülkesi*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul
- Yeşilyurt, Y.(2018),”Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler (1869-1914)”, *Bilig*,S.85,s.61
- Yahya Y.(2018) “Birinci Dünya Savaşı’nda Yemen’de Osmanlı İngiliz Mücadelesi ve Mark Sykes’in Yemen’den Gönderdiği Rapor”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, s.359

Zühdü Efendi(Yemen Mebusu) (1328), “ Zühdü Efendi Tarafından Meclis-i Mebusân’a Verilen Dahiliye Nezâreti’ne Havale Olunan Lâyhâ’nın Suretidir. Yemen’in Esbâb-ı İğtişââtı Hakkındadır”. Matbaa’yı Hayriye ve Şürekâsı, Dersaadet, Zühdü Efendi (Yemen Mebusu),(2013), *Mir’atü’l Yemen*, Hzrl: Mustafa Selçuk, Paraf Yayınları, İstanbul